

4. Сворах Д. Соціокультурні чинники формування Києворуської та Московської держав / Сворах Д. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/250-istoriuprava/14999-2011-01-21-04-07-24.html>.
5. Тацій В.Я. Конституційно правові засади становлення української державності: Монографія / Тацій В.Я., Тодика Ю.М. – Х. : Право, 2003. – 328 с.

References

1. Blikhar, V. S. Influence of values on formation of personal in the context of philosophical and legislative intentions. Retrieved from <http://radnuk.info/statti/571-filosofiya/15212-2011-01-21-11-56-14.html> [in Ukrainian].
2. Gordienko, M. G. (1999). Sense and main fundaments of V. Lupunsky's conception of Ukrainian state. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Taras Shevchenko university of Kyiv [in Ukrainian].
3. Dnistriansky, M. S. (2006). Ethnopolitical geography of Ukraine: problems of theory, methodology and practices. Lviv: Litopus, Publishing house LNU after I. Franko [in Ukrainian].
4. Svorak, D. Socio-cultural factors of forming of Kyiv Russ and Moscow states. Retrieved from: <http://radnuk.info/statti/250-istoriuprava/14999-2011-01-21-04-07-24.html> [in Ukrainian].
5. Tacia, V. Ya., Toduka, J. M. (2003). Constitutional legislative fundaments of formation of Ukrainian state. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

УДК 168.522:342.1

Копієвська Ольга Рафаїлівна
кандидат педагогічних наук, професор,
професор Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
okopievska@mail.ru

КУЛЬТУРНИЙ КАПІТАЛ ЯК КОМПОНЕНТА СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті аналізується соціокультурна ситуація у країні, осмислюються культурні трансформації, актуалізується питання переосмислення механізмів взаємодії держави з різними суб'єктами культурного життя. Особливу увагу приділено до теоретичного розуміння поняття "культурний капітал", розкривається змістовна сутність його складових – людського та соціального капіталу, визначається їх роль і значення у вітчизняному культурному капіталі.

Ключові слова: культура, держава, культурні трансформації, соціокультурна ситуація, культурна функція, культурний капітал.

Копієвская Ольга Рафаїлівна, кандидат педагогических наук, профессор, профессор Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Культурный капитал как компонент современного государства

В статье анализируется социокультурная ситуация в стране, осмысливаются культурные трансформации, актуализируется вопрос переосмысления механизмов взаимодействия государства с различными субъектами культурной жизни. Особое внимание приковано к теоретическому пониманию понятия "культурный капитал", раскрывается содержательная сущность его составляющих – человеческого и социального капитала, определяется их роль и значение в отечественном культурном капитале.

Ключевые слова: культура, государство, культурные трансформации, социокультурная ситуация, культурная функция, культурный капитал.

Kopiyevska Olha, PhD in Pedagogics, professor, National academy of Managerial Staff of Culture and Arts The cultural capital as a component of modern state

The article analyzes the social and cultural situation in the country, conceptualizes cultural transformation. It also actualizes question of rethinking the mechanisms of interaction of the state with various actors of cultural life. Special attention is focused on the theoretical understanding of the concept of "cultural capital". The author reveals the essence of the content of its components, namely human and social capital, defines their role and importance in the national cultural capital.

Key words: culture, government, cultural transformation, social and cultural situation, the cultural function of cultural capital.

Євроінтеграційні процеси в Україні, перехід до нової інноваційної, динамічної, орієнтованої на знання моделі розвитку відбувається в надзвичайно складний, драматичний період вітчизняної історії і зумовлюється втратою частини території, збройним конфліктом на Сході, відкритим протистоянням експансіоністській політиці сусідньої держави під егідою концепції "руського міра" і прагненням її реалізації на теренах нашої країни.

Зміни, що відбуваються в соціокультурній ситуації, висунули на перший план досліджень проблему аналізу процесів і механізмів культурних трансформацій. Йдеться, з одного боку, про осмислення фундаментального ціннісного зсуву, який відбувся у суспільній та індивідуальній свідомості українців за останнє десятиліття, а з іншого – про глобальну тенденцію посилення ролі культурного капіталу як базового регулятора людської діяльності, "мотивуючої" сили соціальних змін. "Культура, –

як доводить Дж. Най в своїй концепції, – найбільш дієвий прояв "м'якої сили" (soft power) в сучасному світі [2, 34]. Накладання цих двох типів культурних зрушень – українського і загальносвітового – створило вкрай складну картину реальних соціокультурних процесів, аналіз яких потребує залучення зусиль не тільки культурологів, а й соціологів, політологів, економістів.

Мета статті полягає у спробі розкрити сутнісні компоненти вітчизняного культурного капіталу, виявити взаємозалежність зацікавлених суб'єктів його формування та розвитку.

Принциповим положенням при розгляді культури і держави, напрямів їх взаємодії є визнання того факту, що традиційні форми культурної організації і культурного життя втратили своє значення, а організаційна структура установ і закладів культури залишилася практично без змін з радянських часів – як незмінні й основні принципи культурної політики.

Необхідність глибоких інституційно-організаційних зрушень у сфері культури стала цілком очевидною з огляду на відсутність своєчасних і послідовних інституційних перетворень. Тому аналіз шляхів реорганізації культурного життя відповідно до реалій сучасного світу, виявлення нових суб'єктів його організації є важливою теоретичною проблемою і практичним завданням, що й актуалізує наше дослідження.

Питання взаємодії культури і держави в період кардинальних реформ усіх сфер суспільного буття мають вирішальне значення для функціонування суспільства (суспільного організму).

За роки незалежності України в результаті пошуків оптимального варіанту взаємодії культури і влади утвердилася концепція державної підтримки культури. Хоч цей напрям їх взаємодії не єдиний.

Сьогодні під культурою розуміють переважно масову культуру, яка в сутності своїй, як і її продукція, є бізнесом, що в адекватному розумінні цього слова культурою назвати дуже складно. Культура ж в її глибинному розумінні, як пише А. Неклесса, "витісняється індустрією розваг, електронних і хімічних мрій" [3, 104]. Продукція цієї індустрії тиражується різними видами електронних медіа і є ринковою галуззю та складовою економіки. І в цьому випадку завдання держави полягає виключно в законодавчому врегулюванні її функціонування.

Державної підтримки потребує культура, продукти і послуги якої не мають масового споживача, як і масової аудиторії, оскільки в її основі індивідуальна творчість яскравої непересічної особистості. І тому вони не здатні витримати ринкову конкуренцію з індустрією розваг та в більшості випадків приречені на жевріння або на загибель. Однак саме ця культура є такою, в якій закладений генетичний код нації, а його розпорошення, знищення смислового ядра призводить до її деградації.

Знайомство з продуктами такої культури, їх пізнання і осягнення глибинного змісту шляхом розпредмечування і рефлексії можливе лише на індивідуальному рівні. Власне для цього існують особливі, створені людством в процесі його цивілізаційного розвитку інститути культури і цивілізації – школа, бібліотека, музей, архів, театр. Саме їх просвітницька і виховна діяльність спрямована на створення культурного і мистецького продукту та послуг. Реалізація культурної функції полягає в матеріальному, фінансовому і організаційному забезпеченні їх ефективної діяльності задля задоволення культурних потреб громадян, наповнення їх життя духовним змістом.

Поширення законів ринку на високу культуру, її комерціалізація, оскільки саме вона формує людину як унікальну особистість, її духовні потреби, загрожує суспільству духовною кризою та елітоцидом. Саме продукти високого мистецтва та їх творці (і не стільки в розумінні елітарної культури як національної, що в їх сутнісному вияві – художньому творчому акті – досягають високого єднання) повинні не лише підтримуватися державою, а й перебувати під її охороною, якщо ми хочемо припинити деградацію соціальності.

В аспекті політики підтримки культурна функція держави повинна бути спрямована на забезпечення кожного громадянина соціально значущим мінімумом культурних продуктів та послуг. В економічній програмі стратегії розвитку мають бути розроблені стандарти якості життя, які включали б необхідний стандарт основних культурних благ, а також розроблені дієві механізми рівного доступу до них з боку малозабезпечених верств населення.

Державна підтримка стосується об'єктів культурної спадщини – як їх збереження, так і актуалізації на сучасному етапі з огляду на духовну, соціальну, історичну та символічну цінності цих об'єктів. Крім того, культурна спадщина здатна виконати функцію своєрідного "медіатора" в діалозі різних суспільних груп, соціальних інститутів, духовних традицій і практик.

Практична реалізація кожного з цих напрямів передбачає розробку відповідної стратегії, методи та механізмів, що включали б фінансові забезпечення на основі розрахунку витрат для тих закладів, установ і організацій культури, які дотичні до формування і навіть "виращування" таких споживачів. Держава в цьому випадку повинна чітко зафіксувати свою позицію, дати відповідні гарантії щодо ресурсної підтримки їх ефективного функціонування, оскільки за умови їх відсутності значущі надбання культури і мистецтва стануть доступними лише заможній верстві, а більшість населення задовольнятиметься продуктами сумнівної якості, якщо взагалі виникне така потреба.

Взаємозв'язок культури та економіки, його продуктивність суттєво впливає на розвиток суспільства і окремої людини. Економічні механізми повинні забезпечувати умови для розвитку культури і мистецтва, для збереження і відтворення культурного середовища, в якому створюються і поширюються духовні цінності, формуються духовні потреби, а їх задоволення, духовне споживання стає життєво необхідним як шлях осягнення духовного багатства людства.

Соціокультурні трансформації потребують переосмислення механізмів взаємодії держави, бізнес-структур та громадянського суспільства у сфері культури. Останнім часом набувають поширення їх партнерські стосунки в аспекті розробки і реалізації суспільно-значущих культурних і мистецьких проєктів, що засвідчує продуктивність партнерства як механізму взаємодії всіх цих структур та інституцій. Така співпраця дуже важлива і перспективна, однак варто пам'ятати, що вона відбувається на тлі динамічної системи глобальних взаємозв'язків, що складається в сучасному світі. А суперечливість і турбулентність не лише світового розвитку, а й нашої країни вимагає активного пошуку стабілізуючих, урівноважуючих механізмів управління надскладними відносинами і процесами, перебіг яких часто відбувається в ситуації стохастичної невизначеності. І тому постає необхідність адаптації до такої динамічної реальності. Крім того, повноцінні трансформаційні процеси завершуються народженням нового порядку, що зумовлює зростання нестійкості, невисоку передбачуваність подій та їх наслідків, високий ступінь ризику під час здійснення кардинальних реформ, без яких трансформації неможливі. Все це підлягає обов'язковому врахуванню при розробці стратегії партнерства органів державної влади в сфері культури і мистецтва, бізнес-структур, інституцій громадянського суспільства та механізмів її реалізації. В першу чергу це стосується моделі управління. Справа в тому, що бюрократично-номенклатурна установа є традиційною формою інституційної організації вітчизняних державних закладів культури і мистецтва, в тому числі відповідного міністерства. Але в сучасному мінливому і плінному, насиченому інформаційно-комунікативними технологіями світі вона перетворилася на своєрідного управлінського "динозавра" (А. Неклесса), на зміну якому приходять мережеве утворення (організація) та мережеве управління (Undernet).

Під мережевим утворенням розуміють таку форму самоорганізації людей, що не має ієрархічної структури, а тому виявляється надзвичайно ефективною. "... її сутнісною, онтологічною основою є відсутність діючої в ній управлінської централізації, владної ієрархії, – пишуть Хардт М., Негри А. – В такому сенсі мережі, по суті, невлітні, ефемерні, а тому постійно вислизують. Тому в один момент вони можуть здатися універсальними, а в наступний – розчиняються в повітрі" [6, 77].

Мережеве управління (Undernet) в дифузному середовищі також має великі переваги порівняно з традиційними моделями, оскільки гнучкість дозволяє миттєво реагувати на зміни зовнішнього середовища, що значно підвищує адаптивність і еволюційні можливості.

Особливості мережевої організації полягають в тому, що вона базується не на штатній структурі та розподілі функціональних обов'язків, а "...на проєктно-діяльній підході, непередбачуваній комбінаториці, неформальному лідерству, системному аутсорсингу. Її об'єднує концептуальний аттрактор і персональна відповідальність за реалізацію не рольової функції (посади), а результативність акції або конкретного проєкту. Тут поєднуються висока ступінь вертикальної мобільності (в обох напрямках), значущий поділ ризиків. Ідеальна модель подібного організму – в синергії соборної місії з особистими устремліннями компетентних і сміливих особистостей [3, 100].

Мережева організація волонтерів як інституція громадянського суспільства на перших етапах АТО в класичній ситуації стохастичної невизначеності саме завдяки мобільності, відсутності ієрархічності і бюрократичності, високій патріотичній вмотивованості і самовідданості її членів діяла продуктивно і ефективно на відміну від бюрократичних державних інституцій. Це стосується і проведення різних культурних заходів у зоні АТО, до яких держава практично не мала відношення. Можна стверджувати, що мережева організація і Undernet не лише засвідчили свою дієвість на вітчизняних теренах навіть в умовах збройного протистояння, а й підтвердили правомірність використання щодо них такого концепту, як "дискурсивна сила". Ця сила визначає смисли, що складають буттєву наповненість і змістовність як основу цієї мережі. Її смислове ядро включає знання, ідеї, культуру, мову, ідеологію. Саме вона продукує та відтворює інтерсуб'єктивні смисли, форми буття мережі, визначає відповідно до мети структуру, відносини між членами мережевої спільноти.

В інформаційному світі могутність держави, її вплив у світовому співтоваристві, висока конкурентоспроможність визначається не стільки наявністю природних чи володінням фінансовими ресурсами, скільки інтелектуальним потенціалом, втіленим у розробку нових технологій, здатністю до їх масштабування, мистецтвом управління і ефективним використанням людського капіталу. При цьому варто взяти до уваги твердження Дж. Ная, що інформаційна революція, з одного боку, вже маргіналізувала деякі держави і суспільства, а з іншого – створює нові можливості для інших" [2, 35]. У зв'язку з цим перед Україною, щоб не скотитися до маргінесу, успішно реалізувати євроінтеграційну стратегію, здійснити прорив в постіндустріальну інформаційну епоху, постає глобальне завдання здійснення трансформаційних процесів у їх органічному поєднанні з інноваційно-технологічним оновленням усіх сфер суспільного буття, з розвитком культури та ефективним використанням закладеного в ній творчого потенціалу для формування "людського капіталу" як головної рушійної сили в умовах глобалізації.

Не підлягає сумніву, що в історичній перспективі виграють країни з високим рівнем розвитку людського і культурного капіталу. Під людським капіталом розуміється наявність у людини природних здібностей, мотивацій до певного виду діяльності, високий обсяг знань і сформовані навички і вміння, опредмечення яких має як матеріальну (економічну) вартість, так і нематеріальну цінність. Але головне – це здатність, внутрішня потреба людини до саморозвитку, що набуває особливої ваги у зв'язку з підвищенням ролі інформації і знань, вдосконаленням засобів комунікації, розвитком мережевих структур і нових підходів до управління.

Накопичений людський капітал може слугувати джерелом майбутніх доходів і вигод – як матеріальних, так і духовних. Цей капітал особливий, оскільки втілюється в особистості свого носія, його сутнісних силах – волі, розумі і почуттях. Хоч в Україні поки що зберігається інтелектуальний потенціал і достатньо розвинена база для якісного прориву, навіть попри всі негаразди останніх років, але подальший розвиток людського капіталу і ролі культури в ньому потребує нормативно-правового забезпечення функціонування всіх інституцій і закладів культури, в тому числі захисту їх власності та розвитку місцевого самоврядування.

Одне із завдань культурної функції держави – це формування відповідального громадянина як основи соціального капіталу, що вимагає наполегливих інтелектуальних зусиль і часу для його накопичення і повноцінного дозрівання. Концепцію соціального капіталу, що є поряд з культурним, символічним, креативним, інтелектуальним, одним із видів позаекономічного капіталу, до якого відносять і людський, розробляє відомий американський науковець Ф. Фукуяма. Під соціальним капіталом розуміється включення людини у систему соціальних відносин, відтворюваний зв'язок між людьми, що ґрунтується на спільних традиціях і звичаях. Соціальний капітал – це той потенціал суспільства або його частини, який неможливий без довіри між членами спільноти громадян, що досягається в сім'ї, різних співтовариствах, об'єднаннях і асоціаціях, утворених громадянами. Довіра можлива, якщо спільноті притаманні моральні цінності, які поділяє абсолютна більшість її членів. Ф. Фукуяма з цього приводу зазначає: "Довіра – це очікування у членів спільноти, що інші члени будуть поводити себе більш-менш передбачувано, чесно і з повагою до потреб оточуючих, відповідно до загальних норм" [5, 52].

Наявність базових ресурсів соціального капіталу (довіра і відповідальність) дозволять конвертувати цей вид в економічний. Конвертованість означає, що держава, суспільство або людина, що володіють потужним соціальним капіталом, мають значно більше шансів досягти успіху в різних видах діяльності, а відтак – забезпечити доступ до культурних благ значній кількості своїх громадян.

Довіра безпосередньо пов'язана з іншою засадою соціального капіталу – відповідальністю. Первинне живильне, формотворче середовище для появи відповідального громадянина – це село, селище, містечко, низовий місцевий рівень. Люди повинні бути не просто жителями певного регіону, а й відповідальними громадянами, патріотами свого рідного краю, дбати про його благоустрій, починаючи з дитячих років. Саме школа, бібліотека та інші освітні і культурні заклади стають осередком формування активної життєвої позиції, почуття відповідальності, оволодіння необхідними знаннями, риторичним інструментарієм задля відстоювання інтересів свого селища, містечка, району.

Отже, як формування демократичних еліт, так і суспільних інститутів розпочинається "знизу" – з місцевого самоврядування, що потребує надання місцевим органам влади більшої самостійності, в тому числі в культурно-мистецькій сфері.

Крім соціального капіталу, важливе значення для реалізації культурної функції держави має культурний капітал. Це поняття вводить в науковий обіг в 1972 р. французький філософ П. Бурдьє. В своїх ранніх працях він розглядає культурний капітал переважно як отриману сукупність знань, навичок, умінь і їх символічних значень, сформованих здебільшого у процесі соціалізації та освітньої діяльності індивіда. Наявність культурного капіталу у людини дає змогу розпредметити твори мистецтва і артефакти культурної спадщини та зрозуміти закладений в них смисл [7, 2]. Розробляючи концепцію культурного капіталу, П. Бурдьє виокремив три можливих стани останнього, що слугують підставою для сучасних науковців розглядати їх як шляхи формування та розвитку культурного капіталу різних соціальних верств населення: інкорпорований, об'єктивований, інституціоналізований. Перший досягається шляхом накопичення і розвитку знань, умінь і навичок, якими потенційно володіють і які використовують ті чи інші соціальні групи. Другий реалізується у формі об'єктивації культурних товарів, артефактів матеріальної і духовної культури та їх модернізації, оновлення символічної форми цих товарів, серед яких картини, книги тощо. Інституціоналізований передбачає постійну об'єктивацію та оновлення норм, уявлень, принципів діяльності різних інституцій і принципів поведінки соціальних груп [1, 60-74].

Відтак, П. Бурдьє розробив концептуальний інструментарій для аналізу культурного капіталу і принципів поведінки людини в культурному просторі, що важливо для встановлення меж взаємодії держави культури.

На відміну від П. Бурдьє, концепція культурного капіталу австралійського вченого Д. Тросбі ґрунтується на ринковому підході до цього феномена. Такий підхід, на нашу думку, може слугувати методологічною основою для розробки механізмів партнерських взаємовідносин у культурно-мистецькій сфері між державою, бізнес-структурами, інституціями громадянського суспільства за умови інтенції першої змінювати традиційну модель управління.

Д. Тросбі відносить до культурного капіталу всі артефакти і явища культури, які можуть мати ринкову вартість. Згідно з його концепцією до культурного капіталу належить і культурна спадщина, яку він порівнює з природними ресурсами: "матеріальний культурний капітал, успадкований з минулого, може розглядатися як щось близьке до природних ресурсів, які також були дані нам як спадщина" [4, 80].

Важливою є позиція Д. Тросбі, що "... прогресу в розумінні культурної цінності можна досягти шляхом її розкладання на складові. Не претендуючи на вичерпне перерахування, можна висловити припущення, що культурна цінність, наприклад, предмета мистецтва може бути розкладена на декілька компонентів, включаючи естетичну, духовну, соціальну, історичну, символічну і автентичну цінність" [4, 217].

Отже, культурний капітал розглядається як комплексне соціальне явище, соціально значуще багатство у формі знань, умінь, навичок, ідей, мовної культури, компетентнісних характеристик людини, які підтримують встановлені соціальні принципи поведінки, норми, порядок.

Спроможність України дати відповідь на виклики сучасності значною мірою залежить насамперед від динаміки зростання культурного капіталу студентської молоді, їх інтелектуальних здібностей, здатності студентства узагальнювати і акумулювати нові знання, перетворювати їх на інноваційний ресурс особистісного і суспільного розвитку. Трансформаційні процеси вимагають у формуванні і розвитку культурного капіталу оптимального поєднання таких його компонентів, як освітній, інтелектуальний, морально-етичний і культурно-мотиваційний.

Якість культурного капіталу студентів визначається ефективністю функціонування освітньої галузі, вищої освіти, в тому числі закладів культури і мистецтва та залежить як від їх інформаційно-технологічної оснащеності, від педагогічної майстерності професорсько-викладацького складу, поєднаної з вагомими науковими здобутками.

Інформаційно-комунікативна складова у взаємодії держави і культури достатньо значуща, оскільки на роль основного суб'єкта організації культурного життя дедалі активніше претендують електронні засоби масової інформації. Це об'єктивно зумовлено як змінами в культурних уподобаннях та інтересах основної маси українського населення, так і тими нерівними фінансовими умовами, в яких сьогодні функціонують заклади культури і засоби масової інформації. Водночас інформаційно-комунікативні системи привчають людину жити в умовах відкритості та постійних змін, розширюють простір культури і наповнюють національні культури новим ціннісно-смісловим змістом.

Література

1. Бурдьє П. Формы капитала / П. Бурдьє // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 2. – С. 60–74.
2. Най Дж. "Мягкая сила" и американо-европейские отношения / Дж. Най // Свободная мысль. – XXI. – 2004. – № 10. – С. 34–35.
3. Неклесса А. И. Мировой транзит: от критических технологий к сложной практике / А. И. Неклесса // Актуальные проблемы экономики и права. – 2015. – № 1 (33) . – С. 93–107.
4. Тросби Д. Экономика и культура / Д. Тросби ; пер. с англ. И. Кушнарева ; Нац. исслед. ун-т "Высшая школа экономики". – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. – 256 с.
5. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М., 2004.
6. Хардт М. Множество: война и демократия в эпоху империи / М. Хардт, А. Негри. – М. : Культурная революция, 2006.
7. Bourdieu P. Distinction : A social Critique of the Judgment of Taste / P. Bourdieu. – Cambridge, 1984. – 640 p.

References

1. Burde, P. (2002). Forms of a capital. Ekonomycheskaia sotsyolohyia. Vol. 3, 2, 60–74 [in Russian].
2. Nai, Dzh. (2004). "Soft power" in American – European relationship. Svobodnaia mysl – XXI, 10, 34–35 [in Russian].
3. Neklessa, A. Y. (2015). World transit: from critic technologies to complicated practice. Aktualnue problemy ekonomyky i prava, № 1 (33), 93–107 [in Russian].
4. Trosby, D. (2013). Economics and culture. (Y. Kushnarevoi, Trans.). Moscow: Yzd. dom Vusshai shkolu ekonomyky [in Russian].
5. Fukuiama, F. (2004). Trust. Sympathy values and a way to antireflection. F. Fukuiama. Moscow [in Russian].
6. Hardt M., Negri, A. (2006). Multitude : war and democracy in an epoch of Empire. Moscow: Kulturnaia revoliutsyia [in Russian].
7. Bourdieu, P. (1984). Distinction : A social Critique of the Judgment of Taste. Cambridge.